

SENDİKALAR, İKTİSADA HASİPLİK VE KAMU ALANI*

Ertuğrul BAŞER**

Sendikalar iktisat alanının aktörleridir. Ya da diğ er bir deyişle bir aktör, bir eyleyici olarak 'faaliyet ruhsatları' iktisatla sınırlıdır. Üyelerinin çıkarlarını korumak, ellerindeki malı (çalışma kapasitelerini) daha iyi bir fiyata satmak, çalışma koşullarını iyileştirmek, iş saatlerini kısaltmak (ki ücret aynı kal sa bile eldeki malın daha iyi bir fiyata gittiği, daha fazla kâr edildiği anlamına gelir), eldeki çoğu kez ye gâne malın her durumda para etmesi yönünde güven celer aramak (işsizlik sigortası, asgari ücret, emeğin vasıflandırılması, vb.) ve 'çürüğe çıktıklarında' biraz daha yaşama şansı edinmelerini sağlamak için (sigor ta, emeklilik, vb.) gayret gösterir. Sağ, bu gayreti her iktisadi aktörün 'doğal faaliyeti' olarak görürken, sos yalist sol bunu sömürünün azaltılması çabası olarak adlandırır. (Aşağıda kısmen göreceğimiz gibi solun bu 'faaliyet ruhsatını' siyaseti de kapsayacak şekilde ge nişletme girişimi durumu fazla değiştirmeyecektir.)

Bu tarif bugün sendikalizmin hemen tüm renk leri tarafından kabul görmüş gibidir. Örneğin en ya lın tanımıyla sendika, işçi sınıfının ya da genel olarak emeğiyle bir mal ve hizmet üretimine katılan çeşit li kesimlerin (öğretmenlerin, memurların vs.) ortak çıkarlarını savunan bir örgüttür desek, buna muhtem elen pek bir itiraz gelmeyecektir. Ben bu durumu sendikaların iktisada hapsoluşu ve çıkar kategorisi nin sendikal tasavvurun kurucu kategorilerin den biri haline gelmesi olarak adlandırıyorum.

Son derece karmaşık ve uzun bir tarihsel süreç sonunda gelmiş bir noktadır bu. Aşağıda sendika ların böyle bir noktaya bir açıdan nasıl 'itildikleri ni'; diğ er açıdan kendi iç olanakları, kazanımları, kaybedişleri, umut ve hayal kırıklıklarıyla bizzat ora ya doğru nasıl evrildiklerine bir parça ışık tutmaya çalışıyor, bu konumdan çıkış konusunda belli tek lifler getiriyorum. Söz konusu 'itilme' (görece dış

kuvvetlerin etkisiyle) ve evrilme (görece iç kuvvet lerin etkisiyle) sürecinde etken fakat öyle kolay kolay ayrılamayacak çeşitli faktörleri karışık bir hal de, ana başlıklar halinde sunmaya çalışalım.

1. Sendikaların/emekçi katmanların iktisat ala nına sıkışıp kalmasının, yani genel olarak kendi bu günleri ve gelecekleri hakkında (iktisadi üretim süreci dahil) söz almakta güçlük çekmesinin en önemli nedenlerinden biri (aralarında Türkiye'nin de bulunduğu) 'modern' dünyada siyasetin tüm yurttaş ların katıldığı bir yazgı belirleme ve kurumlandırma pratiği olmaktan çok, görece yalıtık bir 'siyaset ala nı'nda icra edilen bir 'yönetme, hükmetme faaliyeti' şeklinde biçimlen(diril)miş olmasıdır. Siyaset her ta rafta yapılamaz. Siyaset herkes tarafından yapılamaz. Siyaset alanına 'uzak ya da yakın' tüm temel insani faaliyet alanı, kurum ve birlikteliklerin 'dizginleri' 'siyasi kurumların' elindedir. Kuşkusuz söz konusu 'vesair' faaliyet alanlarında yaşayanların da bu ku rumlar üzerinde bir etkisi, yaptırım gücü vardır, ama bu her zaman bir 'prizma'dan süzülme durumun dadır. Demek ki 'prizma'nın (somut siyasi kurum lar, örgütler, partiler, vs) özelliklerine bağlı olarak her zaman belli bir 'kırılma'ya uğrayacaktır. 'Vesair' fa aliyet alanlarında doğrudan dile gelmiş talep ve ka rarların hangi açıyla kırılacağı -ne ölçüde kuşa çevrileceği-, hangi yönde yoluna devam edeceği esas ya da ilke olarak siyasi kurumlarda karara bağlanır.

Sol/sosyalist yaklaşımlar da (içlerinde ya da kı yılarında ters yönde işleyen birçok öge ve eğilime rağ men) zaman içinde aynı anlayışta buluştular. Geleneksel sol/sosyalist yaklaşımda merkezi bir önem taşıyan siyasi örgüt-kitle örgütü, siyasi bilinç kendiliğinden bilinç, kadro-kitle ayrımı söz konusu siyasal/toplumsal anlayışın değişik bir biçiminden ibarettir. Bu anlayış dünyası içinde emekçi sınıf ve katmanlara verilen 'ulvi' yerin (gerçekten yeni bir ha yatı) kuracak yegane devrimci sınıf) üstünü birazcık kazıdığımızda karşımıza çıkan manzardır bu. İkili lerin birinci kısımları siyasal örgüt ve yapıları birin-

* Sendikal yazın ile ilgili dağarcığım çok geniş değil, ama okudu ğum şeyler arasında konuyla ilgili olarak Pierre Rosanvallon'un "Batı'da Sendikalizmin Krizi Üzerine" (Birlikim, Eylül 1990, Sayı 17) adlı yazısını son derece önemli bulduğumu belirtmeliyim.

** İGSAŞ Çalışanı, Yazar

ci dereceden özel bir yere yerleştirirken, ikinci kısımlar sendika ve benzeri örgütleri ikinci sınıf, içkin bir kusur taşıyan ve her durumda birincil yapılara tabi ve onlara ihtiyaç duyan oluşumlar olarak kaydeder.

Sonuç: Emekçi sınıflar hareketi ve onun 'klasik' birliktelik biçimlerinden biri olan sendikalar, yazgılarında belirleyici olmuş (ilki bir 'hasım' olarak, ikincisi bir 'kader arkadaşı' olarak) başlıca iki siyasal akım ve hareket tarafından iktisat alanına itildiler. İlkinin tutumu anlayışla karşılanabilirdi, çünkü hasımdı; ama ikincisi kader arkadaşydı ve arkadaşlık, az önce bahsettiğimiz tereddütlü ama arkadaşlığa hiç sığmayacak bir bakışın ister istemez ürettiği nedenlerden dolayı koşturduğunda (yazının sınırlarını epeyce aşan bir konudur bu) geriye ancak hayal kırıklığı ve içe kapanma isteği bırakabilirdi. Öyle oldu.

2. Başlangıçta burjuvazi, kapitalist kurum ve değerler karşısında işçi sınıfı ve sendikalarda temsil edilen şey bir direnişle birlikte farklı bir kültür, farklı bir kimlik ve yaşam tarzıdır.

Geleneksel cemaatler içinde yetişmiş insanlar, kapitalist pazarın çekim gücünün etkisiyle atayurlarından kent varoşlarına doğru sürüklenirler. Kendi gözlerinde 'kara gidiyorlardır', 'İstanbul'u mesken tutmayacak', bir an önce işlerini biterecek ve 'sılaya' döneceklerdir: kendilerinin olmayan bir dünyaya girip çıkacaklar ve asıl dünyalarına üçbeş kuruş katkıda bulunacaklardır, o kadar. Fakat bilindiği gibi, evdeki hesap çarşıya uymaz, yorganını sırtına sarıp kara gidenin ardından bir süre sonra karısı çocukları, tavaşı tenceresi, emmoğlusu, musafı, baba yadigarı kırma tüfeği sökün eder. Geleneksel cemaatçi kültür kent varoşlarına, fabrikaya, sendikaya taşınır. Bu kültür (konumuzla ilintili yönleri açısından düşünürsek) 'bal tutan parmağını yalar' dese de kanaatkarlık, tok gözlülük, kendi yağıyla kavrulma, dayanışma, kendinden ya da bireyden çok ötekine ve cemaate (topluma) önem verme gibi genel olarak burjuva toplumunun 'yükselen' değerlerinden oldukça farklı değer ve motiflerle yüklüdür. Bunlar özetle söyleyecek olursak, birincisi, coğrafi mekan olarak kent varoşlarının, kurumsal mekan olarak sendikaların farklı bir kimlik, kültür ve hayat tarzını temsil eden dayanışmacı birliktelikler halinde biçimlenmesinde son derece önemli bir işlev gördüler.

İkincisi, yoksullar ve emekçi kesimler yanında saf tutan ve iki-parçalı ana mesajlarının bir kısmıyla (diğer kısmından aşağıda sözedeceğimiz) 'bu toplum bizim toplumumuz değil', 'bu toplumda size vaadedilen ancak sömürü, yoksulluk ve aşağılanmadır' diyen ve onları gerçekten kendilerine ait bir toplumun kuruluşunu başlatacak bir 'kıyamet' için 'kıyama' ça-

ğır sol-sosyalist hareketlerle yoğun bir alışveriş içine soktu. Çünkü emekçi kesimler de, az önce dediğimiz gibi, bu topluma kalmak için gelmemişlerdi; girip çıkacaklardı ama girmişler ve çıkamamışlardı. Neredeyse kendiliğinden oluşan bu 'frekans ayarı', sendikal tasavvur dünyasını derinden etkileyecek ilginç ürünler verecektir.

Örneğin, üçüncüsü, sendikalar adeta savunma (modern karşısında kendisine ait saydığı bir yaşam tarzını savunma) ya da yıkma (kendisine ait olmayan bir topluma son verme) gibi bir misyona kilitle-nirler. (Sendikal dağarcıkta savunma süreci 'direniş', yıkma süreci 'savaş' metaforunda ifadesini bulur.) Daha tam bir ifadeyle mekanları, hızı ve insan-alet, insan-insan, insan-ürün ilişkileriyle kendisininkinden oldukça farklı hatta içten içe onu tehdit eden bir yaşam biçimiyle yüzyüze gelmiş bir topluluğun bu yaşam biçimiyle açık etkileşimlere girerek ordan yeni bir yaşam tarzı harmanlama kabiliyeti, hasım yaşam biçiminin katılığı, vahşiliği, tehditkarlığı ölçüsünde ister istemez bu iki misyon arasında sıkışır.

Dördüncüsü iş, yani herhangi bir toplumsalın varlığı için çoğu kez yürütülmesine ihtiyaç duyulan faaliyetler manzumesi, fabrikalarda bir kışla disiplini içinde sürdürülmek zorunda olan bir 'meşakkat'; 'muhanete (namerde) muhtaç olmamak' için katlanılan bir yük, bir 'dış şey' şeklinde algılanmaya başlanır. Dolayısıyla emekçi sınıflar bizzat yer aldıkları (hatta ömürlerinin yarısından çoğunu hasrettikleri) bir faaliyeti (iktisadi üretim süreci) küllen sermaye ve mülk sahibi kesimlere terketmiş gibidir (ki bu kesimlerin emekçilerden istediği ve ilerde her ne pahasına olursa olsun onları yaklaştırmayacağı alan tam da bu alandır). İşçiler düşman topraklarındaki üslerinden tuhaf bir birlik gibi çıkıyor, orada yani fabrikalarda yani düşman topraklarında emeklerini satıp (ve de ücretlerini alıp) tekrar üslerine (kent varoşları ve hâlâ bağlantının korunduğu atayurtları) dönüyorlardır. Hem iktisadi üretimin niçini, nasılı, ne kadar olacağı, amacı gibi hayati soruları tümüyle ilgi alanlarının dışına atmışlar, hem de hemen hiçbir özel anlam ve tatmin bulmadıkları bir işe ('el karpısı') karşı yabancılaşmayı adeta gönüllü olarak kabul etmişlerdir (zaten iş sürecinin kendisinde de böyle bir yabancılaşma için hemen herşey mevcuttur: uzun ve aralıksız çalışma saatleri, sağlıksız çalışma ortamları, hepsi birbirinin aynı olan iş saatleri/günleri/yılları, bir makinanın ritmine tabi basit bir işlev vb). Ücret artışı, çalışma saatlerinin azaltılması, çalışma ortamının iyileştirilmesi, iş güvenliği vb. gibi amaçlar uğruna verdikleri son derece çetin mücadeleler dahi bu 'külli terkediş'i ve yabancılaşmayı fazla etkilemeyecektir.

Beşincisi, kendi emekleri olmadan işlemesi imkansız bir üretim yapısıyla karşı karşıyaydılar; 'onlar'ın paraları, fabrikaları, makinaları, mülkleri varsa 'biz'im de alınterimiz, göz nurumuz, 'ölü maddeye can katan' emeğimiz var diyebiliyorlardı. Bu, emekçi katmanların verdiklerinin karşılığını büyük bir özgüvenle (hele bir de kendi gönül rızası olmadan verdikleri için dikbaşı, hırslı ve tavizsiz bir şekilde) isteyebilmesi demektir. Sendikalar bu özgüven, emeğin vazgeçilmezliği ve haklı olduğuna inanç zemininde büyüyüp serpilir. Bu zemin üzerinde siyaset alanında boy gösterir, egemen sınıf ve kurumların onları tıkmaya çalıştığı iktisat alanından taşar, kimi zaman bir yöneten olma iddiasına kadar yükselen bir talepler manzumesiyle siyasal mücadeleye katılır ('Haklıyız, kazanacağız!', 'Üreten biziz yöneten de biz olacağız'.)

Sonuç. Özellikle 1960'larda İkinci Sanayi Devrimi diye adlandırılan dönemle daha da hızlanan bir süreç sonunda, yukarıda saydığımız ve kendi içinde az çok uyumlu bir bütün oluşturan öğeler kendilerini eskisi gibi sürdüremez hale geldiler, aralarındaki eski uyum bozuldu. Emekçi sınıfların/sendikaların temsil ettiği ve gıdasını büyük ölçüde geleneksel kültür, ahlak ve öğelerden almakla birlikte yeni bir ortamda, yeni bir insani-kurumsal atmosferde bir 'işçi kültürü' olarak yeniden biçimlendirdiği yaşam tarzı ve değerlerin modern karşısındaki (kıyısından köşesinden ister istemez dahil oldukları 'hasım' karşısındaki) savunması zayıfladı; iktisadi ve giderek siyasi iktidara hükmeden, genel olarak toplumun coğrafi ve kurumsal düğüm noktalarını tutmuş kapitalist sınıfların yaşam tarzı ve değerleri karşısında çözüldü. Yaşam ve iş mekanlarının ve üretim sürecindeki konumların ayrılığı (sanayi proleteryası ya da kol işçiliği) ve geleneksel değerler üzerine oturtulmuş görece homojen işçi kimliği ve bu kimlikle özdeşleşmiş dayanışma tehdit altına girdi: yaşam mekanları hem yatay hem de dikey, hem coğrafi hem de üslup olarak farklılaştı. İş süreci, verimliliğe yol açtığı sürece hiçbir zaman itiraz görmeyen bir işbölümüne uygun olarak konumları farklılaştırdı ve sıraya koydu; 'vasıfsız işçi'den teknisyene, beyaz yakalı işçiden 'kafa emekçisi'ne kadar (kimi zaman birine 'işçi' deniyorsa ötekine başka bir şey denmesini gerektirecek farklılıkta) bir dizi 'işçi tipini' istihdam eden çok parçalı, hiyerarşik bir karakter kazandı.

Sol-sosyalist hareketlerle kurulan kader birliği bu noktada etkili olabilirdi (ve çoğu yerde oldu). Fakat (a) bu hareketlerin anlayış dünyası içinde işçi sınıfına/sendikalara biçilen ikircikli rol (hem en devrimci yegane sınıf; hem de sosyalist örgüt ve partilerde ifade bulan bir 'öncü'ye, bir 'dışardan bilin-

ce', bir 'aydınlanmaya' sonuna kadar muhtaç bir 'kitle'; ki pratikte ikinci taraf galebe çalacaktır); (b) ana mesajlarının '-gerçekten bizim olan bir toplum mevcut kapitalist toplumun yarattığı olanaklar temelinde ve zorunlu olarak yükselcektir' diyen ikinci kısmı buna elvermiyordu. (a), kader birliğini bir tahakkümle buluşturdu, aradaki 'göbek bağı' kopardı ve emekçi sınıf hareketlerini yalnızlığa, epeyce derin bir hayal kırıklığına itti. (b), yeni ve daha iyi bir hayat yönünde sürdürülebilecek herşeye rağmen mümkün bir arayışı küntleştirdi ve mevcut kapitalist toplumun böyle bir hayat açısından belki de en tartışılır öğelerinin (ilerleme, iktisadi kalkınma, üretkenlik/verimlilik, bilimsellik/akılcılık gibi) tartışma dışı kalmasına hallice bir katkı sağladı.

Bu, daha başlangıcından itibaren savunma ve yıkma arasında sıkışmış ve ancak emekçi kesimlerin kendi arzusunun ürünü, kendi ellerinin eseri olabilecek kurucu bir çabanın (herşeye rağmen kimi tarih ve coğrafyalarda son derece zengin mahsüller vermiş siyasal bir çabanın) daha da zayıflaması anlamına geliyordu. Nitekim genel toplumsal tahayyülde 'bu toplum bizim toplumumuz değildir'den, 'burdayız, burda ve bu toplumda yaşıyoruz'a doğru dönüşsüz bir kayma oluştuğunda sendikalar, biraz abartık bulunabilecek terimlerle savunma ve yıkma olarak adlandırdığımız ikilemden çıkıp (ya da onları bir dengeye getirip) bu, artık 'kendilerinin olan dünyada' kendi bugün ve geleceklarını kurma kullarına geçmekte büyük bir güçlüklerle karşılaşılıyorlar.

İş ve iş algısında yaşanan değişiklikler bu güçlüğü panzehir olabilecek bir boyut taşıyor gibiydi. Fakat daha farklı birtakım etmenlerle birleştiğinde panzehir olmak bir yana meseleyi daha da zora itti. Gerek yıllık gerekse günlük toplam iş saatlerinin kısal(tıl)masıyla birlikte iş merkezli yaşam, kimlik ve birliktelik biçimleri yanında onlardan farklı yaşam, kimlik ve birliktelik biçimlerinin önü açıldı. İşçilik kimliği ve sendikal birliktelik bunlar arasında bir tanesiydi. İş hala bir 'meşakkat'ti fakat aynı zamanda 'bizim olan' bir toplumun ihtiyaçlarının karşılanması için üstümüze düşenin yapılması olarak da yorumlanabilirdi. Ve kimi işlerde (özellikle 'kafa emeği' ağırlıklı çeşitli alanlarda) insanın aradaki tipik yabancılaşmayı kırarak bir tatmin bulabileceği, gerçek bir varediş sürecine katılabileceği olanaklar doğmuştur.

Fakat bu noktada emekçi kesimler/sendikalar dünyası daha genel düzeyde yaşanan birtakım gelişmelerle derinden sarsıldı. Bir yanda bilimsel teknolojik ve elektronik devrim genel üretim sürecini adeta insansız-ve-emeksiz işleyebilecek dev bir aygıt haline çevirmiş, bir yanda da, buna bağlı olarak,

kapitalizm tarihinde şu ya da bu düzeyde hep varolmuş olan tam istihdam ideali terkedilmiştir. Sokaktaki ya da işteki insanın 'onlar'ın sermayesine ve makinalarına karşı haklı olarak kullandığı koz, yani emek gücü adeta koz olmaktan çıktı. Geçmiş kuşakların 'ölü' meği, yaşayanların üzerine bir kabus gibi çöktü. Sadece çalışma hayatının değil gündelik hayatın da tüm köşeleri, 'ortalama' insanın kendisiyle arasında bir bağ kuramadığı ve ancak bir eziklik hissiyle araçsal bir ilişkiye geçebildiği sayısız bilimsel teknolojik ürünle dolmuştur.

İnsanın üretim sürecindeki yerinin gerçekten küçülmüş olması bir kayıp değildi (bu, işin bütünüyle 'akıllı' makinalara devredilebilme olanağıdır ve yepyeni bir hayata kapı aralayabilir) ama insani kapasitelerini ana gövdesiyle iktisadi üretim sürecinde edilen bir varetme/tüketme olarak kullanmaya alış(tırıl)mış (ve şartlanmış) ve esas olarak kendi emeklerinin bu süreçteki vazgeçilmezliği üzerinde bir özgüven geliştirmiş emekçi kesimler bunu gerçek ve 'imgesel' bir kayıp olarak algıladılar. Eski özgüvenleri ve haklılık duyguları sarsıldı. Ardından tam istihdam idealinin terkedilmesi yani 'modern, uygar, çağdaş, gelişmiş' bir toplum olabilmek için toplumun belli bir kesiminin kurban edileceğinin resmen kabul edilmesi; işsizlik sigortası ve parasız sağlık hizmeti gibi faaliyetlerde simgeleşmiş sosyal refah politikalarının 'yükünden' kurtulma manevralarının gündeme girmesi; bu sarsıntıyı daha da katmerleştirdi. Artık ölü maddeye can veren emek değil, sanki bilim ve teknolojiydi ve doğal olarak kozlar bu ikiliyle özdeşleşmiş sermaye çevreleri ve yönetenler katına geçmişti.

Yönetenler katı tüm bunların iktisadın, iktisat biliminin, büyümenin, refahın bir gereği olduğunu söylüyordu. Sendikaların/emekçi kesimlerin ise bu durumu cepheden göğüsleyebilecek bir hazırlıkları, donanımları yoktu. Ya da 'Hayır!' dediklerinde yerine koyabilecekleri kapsamlı bir cevaptan ve onu hayata geçirme gücünden yoksundular. Doğal olarak savunmaya geçtiler (eh, ne de olsa en tecrübeli oldukları bir mücadele şekliydi bu) ama bu kez savunmanın konusu farklıydı; modern toplumun geleneksel olarak kendilerine biçtiği ama şimdi ona da göz dikmiş görüldüğü 'doğal yer'di bu: Savunma cephesi 'iktisada hapislik' deyimiyile adlandırdığımız bir hatta kuruldu.

Bugün bunun ne kadar başarılı bir savunma olacağı belli değildir, ama 'henüz işin başında' insanı bunun gerçekten bir savunma olup olmadığı konusunda bile tereddüde düşüren bir olgu buluyoruz: Yukarıda bahsettiğimiz aynı tarihin bir ürünü olarak çıkar kategorisinin sendikal tasavvurun kurucu öğelerinin

den biri halinde öne çıkması. Çünkü 'çıkarcı' kategorisi dolaysız bir şekilde iktisat ideolojisine, kendilerine karşı savunmaya geçilen (iktisadi ve siyasi) yönetenler katına aittir.

O yüzden, yazının hemen girişinde bahsettiğimiz, sendikalizm dünyasında genel kabul görmüş sendika tarifinde geçen 'çıkarcı' teriminde, terime hangi anlam yüklenmiş olursa olsun (ister bir 'iktisat bilimcisinin' yükleyebileceği anlamda, yani her 'aklı başında' insanın kollaması ve ardından ayrılmaması gereken 'öz' diyelim; isterse sol-sosyalist bir yaklaşımla ancak mülkiyetin, sömürünün lağı ve sınıfsız toplumun kurulmasıyla tatmin bulabilecek bir 'tarihsel görev' diyelim), yanına ne kadar sözcük eklenmiş olursa olsun (sınıf, mücadele örgütü, dayanışma, uzlaşmaz çıkarlar vb.) ben kötü bir şeylerin sancıldığını düşünüyorum.

ÇIKAR VE ÇIKAR MANTIĞI ÜZERİNE

1. Çıkar sözcüğünü kullanım biçimimiz ve hakkındaki duygularımız epeyce karışık. "Çok çıkarıcı bir eden", "on kuruluşluk menfaati (çıkarcı) için anasını bile satar," "emperyalist çıkarlar" vb. ifadelerde olumsuz bir niteleme, hatta bir küfür niyetine kullanılır. Fakat 'sınıfsal çıkarlar', 'çıkarcı çatışması' vb. gibi deyişlerde ona nötr bir anlam yüklüyoruz. Kimi zaman da onu saf olumlu bir içerikle payelendirerek anarız; 'halkımızın çıkarlarını korumak', 'emekçi sınıfların tarihsel çıkarları', 'ulusal çıkarlarımız' deyişlerinde olduğu gibi.

Nötr kullanımı bir yana bırakabiliriz, çünkü burada amacımız çoğu kez bir değer belirtmekten çok, bir saptama yapmak ya da saptanmış bir durumu tasvir etmektir.

Peki birbirinin zıddı diğer iki anlama, iki kullanım biçimine ne demeli? Toplumsal bir dalgınlık mı karşı karşıyayız? Belki. Ama bu tür 'dalgınlıklar', önemini fazla abartmadığımız sürece, belirli algı ve davranış tarzlarına işaret ederler ya da o tarzlar içindeki sancılara.

2. Bu birbirleriyle çelişik anlamlardan hangisine daha yakın duruyoruz? Veya sözcüğe 'gerçekte' nasıl bir değer yüklüyoruz? Bunu anlamının en sağlam yolu bence, sözcüğü bir başına kullanıp geçtikten sonra onun zihnimizde, duygularımızda bıraktığı artışa bakmaktır ve 'çıkarcı' için bu artık olumsuzdur. Nitekim eski-Türkçe/öz-Türkçe farkı dışında bu sözcükle aralarında hiçbir fark bulunmayan 'menfaat' sözcüğü de aynı olumsuzluğu sergiler; hatta onunla aynı kökten türetilme 'menfi' sözcüğü bizzat 'olumsuz' anlamına gelir.

Bu olumsuz anlamda kullanımla diğer kullanım

biçimini karşılaştığımızda ilginç bir durum gözleriz. Sözcüğün başına getirilen sayı ya da miktar sıfatlarının kapsamı büyüdükçe (kişisel, grupsal, sınıfsal, ulusal vs.) anlam olumluya doğru kayar. Örneğin yasa makam ve memuriyetini kullanarak kişisel çıkar sağlayana şiddetle cezalandırmak ya da ulusal çıkarlara ihanet edeni kurşuna dizmek ister. Örneklerden ilkinde kamusal, ikincisinde ulusal diye adlandırılan genel çıkar (saf olumluluk), kişisel çıkarın (saf olumsuzluk) tehditinden korunmak istenmiştir. Fakat yasaya ve karara bağlanmış görünse de arada ciddi bir gerilim vardır.

Çünkü kişisel çıkardan genel çıkara çıkmak imkansızdır. Eğer benim kişisel çıkarım peşinde koşmam iktisadi olarak evetlenen, insani olarak olumlu bulunan bir davranış ise ya her türlü olanağı, diyelim kamusal çıkarlar diye adlandırılan şeyleri, kendi çıkarıma uygun düşecek şekilde kullanabilmem ya da bu kamusal çıkarların benim kişisel çıkarlarımın herhangi bir tezahüründen başka birşey olmaması gerekir. Yani arada bir gelişme değil bir özdeşlik, bir süreklilik olması gerekir.

Oysa az önce gördük ki toplum öyle durumlar tariflemektedir ki orda kişisel çıkar ile genel çıkar arasında bir süreklilik değil, ölümle kalım arasındaki fark gibi kapatılamaz bir açıklık uzanmaktadır. Sözü uzatmayalım. Modern toplum da 'durumun farkındadır'. Sancıya şöyle bir 'pratik', 'güçlü' çözüm bulunmuştur: Devlet 'özel çıkarlar üstü' bir çıkarın, kamusal çıkarın temsilcisi olduğunu ilan eder ve mevcut toplumdaki taraflardan birinin özel çıkar kümesini genel çıkar kabul ederek ya da 'kendine göre' böyle bir genel çıkar tariflemesi yaparak diğer veya tüm tarafları -gerektiğinde güç kullanarak- buna 'ikna eder'.

Kestirmeden cevap verirse bu durum modern toplumdaki bir sancıyı dile getirmektedir. Ve sendikal planda, '...ortak çıkarları' gibi tanım, çağrı ve iddialarda yansıyan şeyin de aynı sancı ve ilaveten, modern toplumun kategorilerine bir boyun eğiş olduğunu söyleyebiliriz.

3. Çünkü modern kendini ta özünde bir iktisadiyat toplumu olarak görse de (kalkınan, kişi başına düşen gayri safi milli hasılanın bilmem kaç dolar olduğu, şu kadar çelik, benzin, yumurta üreten, gelişen, ilerleyen vb.) ve toplumdaki somut insanları bu aygıtın dişlisine bağlayan şeyin 'kişisel çıkar' olduğunu düşünse de, yine ta özünde toplumun bundan daha farklı birşey olduğunu da hissetmektedir.

Anonim söz düzeyinde şöyle söyleniyordu: İktisadi aktörler yani insan, şirket, işletme kurum, kesim, meslek gurubu ya da sınıflar serbest piyasada

aynı 'çıkâr' yakıtını kullanırlar. Aynı 'çıkâr dürtüsü'yle ellerindeki malı en iyi fiyata satmaya, bir mal ya da hizmet üretiminde bulunmaya, kârlarını/kazançlarını artırmaya, daha çok çalışmaya vs. 'koşullurlar'. Yani 'çıkâr', toplumun hem 'iştah şurubu', hem de -daha da önemlisi- iştahıdır. Ve ilke olarak serbest ve kuralsız olan bu çıkâr çatışması kendiliğinden ('görünmez el') yarattığı bir optimal denge içinde sonuçta hem bir toplumun vazgeçilmez ihtiyaçlarının karşılandığı az çok istikrarlı bir iktisadi üretim sürecine hayat verir hem de tüm kurumlarıyla koca bir toplumun üzerinde yükselebileceği sağlam bir zemin yaratır. Bu sayede toplum 'büyür', 'gelişir', 'ilerler', 'çağdaş uygarlık seviyesini yakalar', yani iktisat içinde veya iktisattan ilham alarak koyduğu kendi varoluşsal amaçlarına yaklaşır.

Bahsettiğimiz his düzeyinde ise için için toplumun (ve insanın) söylenenden daha farklı, daha fazla birşey olduğu 'bilinmektedir'. Örneğin insan para kadar itibar sahibi de olmak ister ve bunu salt parasal gücüne ya da mülküne dayanarak yapmaya çalışan biri sırtır ve çoğu kez 'sonradan görme' yaftasını yer. Eğer taraflar biri birine güvenmiyorsa en basit iktisadi ilişki bile felç olur, gerçekleştirilemez. Salt çıkâr üzerine kurulu ortaklıkların yürüdüğü nadirdir ya da sürdürülmesi için konan olağanüstü kontrol tedbirleri arasında iğdiş olur, 'verimsizleşir'. İş ve 'hobi'yi genellikle karşı karşıya koyarız. İlki zorunluluğu diğeri keyifliği çağrıştırır. Ve tabi ki tercih ikincisinden yanadır, yani insan yaptığı şeyden keyif almak, onda kendinden birşeyler bulmak ister. Ve bunun gibi. Kısacası insanın (ve toplumun) varediş iştahını kendi çıkarlarını tatmin dürtüsünden aldığı, en hafif deyimiyse epeyce şaibelidir.

Sonuç. İçin için olumsuz bir değer atfedilen bir kategorinin insanı ve toplumu kuran olumlu bir simge haline çevrilişi ve bunun verdiği iç sıkıntısı ('dostluk'u ne kadar uğraşırsanız uğraşın çıkar cinsinden tarif edemezsiniz); aynı kategorinin (küçük bir nice liksel ilaveyle) onun özülle çelişen birtakım anlam ve değerleri ifade etmekte kullanılabilecek kadar güç kazanışı; modern insanın bu anlam ve değerleri tanıma, 'çıkâr'dan farklı terimlerle adlandırma ve pozitif olarak kurma konusundaki çapsizliği, çaptan düş(ürül)müşlüğü (bir 'dayanışma'yı, bir 'toplum olma hali'ni, bir 'varetme arzusunu' çıkar cinsinden tarif edebilecek kadar). Yukarda bahsettiğimiz 'toplumsal dalgınlık' bunları söylüyor, dalgınlıkta bunlar sancıyor.

Bu ise, 'kanser'in iflah olmaz bir şekilde tüm vücudu sarmasa bile, 'tüm hücreleri belli bir değişikliğe uğrattığı' (Posolini) anlamına gelir.

ÇIKAR MANTIĞI VE POTANSİYELLERİ

1. Çıkar birleştirici olabilir, ama doğası gereği bölmeden birleştiremez. Özel/kişisel çıkar kişinin toplumsaldaki farklı konum ve kimliklerini kendi üzerinde 'birleştirir', ama kişiyi 'tekleştirerek', onu tüm 'ötekilerden', toplumdan ayırarak. İşçi sınıfının ortak çıkarları ancak onu diğer tüm sınıf ve katmanlardan ayırarak 'birleştirir'. Öte yandan, '...ortak çıkarları' üzerinde temellenen çağrılar modern toplumun iktisadi insan kimliğinin en yaygın simgeseli, en iyi bildiği ve gözettiği bilgi aracılığıyla yapıldığı için, yani bir çağrıdan çok bir 'hatırlatma' olduğu için kimi zaman hakikaten 'birleştirici' bir işlev de görebilir. Ancak, nasıl dünyadaki 'nasib' ya da 'rızkı' peşinde koşan bir insanın farklı bir ilişki tipi, farklı bir davranma ve birliktelik üslubu varsa, 'çıkartı' peşinde koşan insanın da farklı bir ilişki, davranış ve birliktelik üslubu olacaktır. Yani 'birlik' kendi başına bir amaç değildir, aslolan onun hangi zeminde kurulduğu, yeniden üretildiğidir.

Kaldı ki, 'emekçi sınıflar' diye adlandırılan nüfus içindeki eski homojenliğin kayboluşuna paralel olarak -bu gelişmelerden yukardaki bölümlerde söz etmiştik- çıkar, o 'klasik, sözde birleştiricilik' vasfını da aleni bir şekilde yitirir, gerek yatay gerekse dikey anlamda 'bölücü', 'ayırıştırıcı', atomize edici özsel işlevi ekseninde işlemeye başlar: Çünkü mantıksal olarak çırpındığı ideal her bir bireyin tüm ötekiler, tüm toplum karşısında kendi kişisel çıkarlarını savunma ve sonuna kadar izleyebilme hakkıdır.

2. Çıkar rekabet, mücadele demektir. Öteki çıkar birimlerine karşı sonsuz teyakkuz, sonsuz savaş halidir. Herkesin herkesle savaşı. Dolayısıyla çıkar mantığı (ne kadar 'kamusal çıkarlar'dan, toplumsal kaygılardan söz edersek edelim) çeşitli düzeylerde toplumsalın, kamusal dünyanın, dayanışmanın, dostluğun cenaze töreninin organizatörüdür. Fakat somut toplumsalda her zaman için ya belli bir kesimin kendi özel çıkarlarını toplumsal sigorta olarak sunması ve genel olarak toplumu buna ikna etmeyi başaran sonucunda ya da devlet gibi 'özel bir çıkar gütmeksizin' doğrudan toplumsal yeniden yönetimi üstlenmiş kurumların varlığı ve yine bunların toplum unsurlarında belli bir kabul görmesi sonucunda; ya da -en önemli öge de budur- genel ve örtük olarak sağduyuda mevcut ve toplumsal yönünde işleyen derin kültürel yapıların, 'artıkları', özlem ve umutların çoğu kez adlandırılmamış, anonim söz alanına aktarılmamış 'bilinçdışı' dünyası sayesinde ya da gerçek insan yaşamlarına yerleşmiş, işlemekte olan ama toplumun (şu veya bu nedenle; ama en başta da bir türlü kendi dünyasını hilafsız kendisinin kılmak için davranma sorumluluğunu al(a)maması ne-

deniyle) adsız sansız 'öylece' sürdürmeyi tercih ettiği bir dünya sayesinde bu anarşik savaş alanının toplumsal lehine sınırlanması söz konusudur. Yani toplumsalın, kamusal dünyanın, dayanışmanın, dostluğun cenaze töreni hiç bitmez.

3. Çıkar, ilke olarak insani alış-verişin ikinci kısmının iptalidir, bir karadelik gibi sürekli çevresinden (ötekilerden ya da toplumdan) emer, ancak 'kaz gelecek yere tavuk verebilir'. Karşılıksız insani ilişkiyi, fedakarlık ve armağanı 'enayilik' olarak adlandırır, ve tüm 'enayilikler'den, tüm 'açık bulduğu kapılardan' (haya edişlerden, utanmalardan, yüzüne duramamalardan, merhametlerden, vb) sonuna kadar faydalanır. O yüzden zaman içinde, zihinlere ve yaşamlara sinmiş diğer anlam ve değerleri aşındırarak kendi topraklarına katar, ya da diğer yönden söylersek, söz konusu anlam ve değerler içinde eriyerek onlar üzerinde kurulmuş insani-toplumsal ilişki biçimlerini içerden çökertir, koflaştırır, ancak kendisi aracılığıyla 'sürdürülebilecek' formaliteler, törenler haline çevirir.

4. Çıkar mantığı çerçevesinde 'öteki', ancak bir şey 'getirecek olan'dır, bir yabancısıdır. Dolayısıyla 'öteki' ile ilişkinin en alt, yani en insani sınırı soğuk bir el sıkışma hattından başlar ve ilke olarak hiçbir zaman reddedilmeyen bir 'kullanma'ya, güç ilişkisine, tahakküme kadar uzanır.

ÇIKAR ALANINDAN KAMU ALANINA

Haldeki konumuyla emekçi sınıflar/sendikalar hareketi yukarda potansiyellerine işaret ettiğimiz bu çıkar alanından ve itildikleri savunma konumundan çıkabilirler mi? Ya da çıkmaları gerekir mi? Eğer bu soruları olumlu cevaplıyorsak anlamak ve eylemek için yeni sözcüklere, yeni kavramlara ihtiyacımız vardır. Örneğin 'hakkınlığın' ebedi ve ezeli birşey değil, gerek kendi nazarımızda gerekse toplum nazarında bugün, burda, kültürel, siyasal, moral, hatta iktisadi bir pozitiflik halinde zihinlerde ve gönüllerde kurulacak bir şey olduğunu kabullenmek zorundayız. Artık dayanışmayı kendiden menkul ya da bir 'çıkartı birliği' temelinde oluşmuş bir 'ortaklık' şeklinde, ya da modern toplumun bize dokunan veya reddettiğimiz uygulama ve değerlerine 'Hayır!' deyişe dayalı negatif bir beraberlik şeklinde tanımlayamayız. Bizim olan, bize ait ve farklı bir iktisadi, kültürel ve siyasal tavır alışın doğurduğu, farklı bir dünyada olma halinin, farklı bir anlamdaşlığın, farklı bir duygudaşlığın doğurduğu bir dayanışmadan söz edebilmeliyiz. Ve bunun gibi.

Emekçi sınıflar katı hiç küçümsenemeyecek bir tarihsel deneyim sonunda bir anlamda yalnızlığa itilmiş gibi görünse de bu yalnızlığı bugün bünyesinde

taşıdığı -tarihinde hiç tanık olmadığı ölçüde büyük -çeşitlilikle bir avantaja dönüştürebilir. Eğer bir sınıf ya da topluluk kendi bugün ve geleceğini ancak kendi elleriyle yaratabilir diyorsak bu ellerin çok iyi tanıdığı bir dünyadan işe başlamak (daha doğrusu emekçi sınıfların tarihinde hiçbir zaman tam olarak rafa kaldırılmamış bir alanı baskın hale getirmek) mümkün. Eğer bir sınıf ya da topluluk kendi pozitif kurma ve varedişiyle aynı zamanda, doğal olarak, tüm topluma da bir varediş/varoluş teklifi sunmuş oluyorsa; emekçi sınıflar geliştirecekleri yeni dayanışma projesiyle 'ötekiler'e ve tüm topluma yeni bir 'toplum olma hali de önermiş olacaklardır.

Yazıyı böyle bir projenin (epey 'alametleri belirmiş' bir projedir bu) önemli bir ayağını oluşturabilecek ve genel olarak 'kamu alanına sahip çıkma' başlığı altında toplanabilecek bir öneriyle bitirmek istiyorum.

1. Birincisi, mevcut toplumun resmen 'kamu hizmeti' olarak tarif ettiği mal/hizmet üretim alanları vardır. Burda sorun şudur: Sendikalar bir yönüyle sürdürdükleri, diğer yönüyle kendi kendilerini hapsedtikleri bir çıkar alanından çıkarak, toplum adına, yani kendileri adına bu kamu hizmetinin mimarları olabilirler mi?

Kamu hizmeti ya da kamusal mal/hizmet üretimi diyorum çünkü burda, beylik ifadesiyle az çok bir toplumsal mutabakat oluşmuştur. Burda, deyim yerindeyse normal iktisadi hücreler (bireyler, işletmeler, vs.) için geçerli olan kurallar işlemez: örneğin birinci dereceden amaç (en azından deşifre edilmiş amaç) kâr değildir, kamusal bir ihtiyacın karşılanmasıdır, bir. Normal bir iktisadi üretim alanında pratik bir gerçeklik bulmuş klasik formül (sermaye artı mülk sahipliği eşittir teknik ve stratejik olarak üretimi yönlendirme hakkı) burda işlemez, iki. Çünkü sermaye kamuya aittir (yurttaşların vergilerinden oluşur), sahip kamudur (yurttaşlardır -burda devletin kamuyu temsil etme iddiasının fazla bir önemi yoktur). Bu alanda çalışan emekçiler/sendikalar şöyle diyebilirler: yönetim kademelerindeki bürokrat ve teknokratlar devlet görevlileridir ve kamu adına yönetim icra ederler, buyursunlar görevlerine devam etsinler; ama biz kamu görevlisi olmaktan öte kamunun kendisiyiz, öğrenecek, tartışacak, karar verecek ve yapacağız. Bizim kimden neyiz eksik? Bu, şu ya da bu şekilde devlete terkedilmiş, üstelik devletin uzun süre rantını yediği ve şu anda bir 'yük', bir 'zul' addederek çekilmek istediği bir alanın, 'tamam, artık burayı ben kendim "işletmeye" karar verdim diyerek geri alınmasıdır.

Her mal/hizmet üretimindeki kamusal boyut diyorum çünkü burda da az çok bir toplumsal muta-

bakat vardır. Sahip, elindeki sermaye ya da mülkü gösteren üretim sürecinde iktidarın kendisinde olduğundan söz edebilir, ama diyelim ürettiği sucuğun, maliyeti düşürüyor diye kanserojen madde içermesini savunamaz -isterse savunur ve yapar da, hatta bu konuda birçok örnek de gösterilebilir, lakin devlet, 'ilke olarak' ve kamu adına onu bundan menedecektir. Ya da kamuoyu, böyle bir durumu farketmediği zaman (tabiki elinde bu farketmeyi sağlayacak uygun araçlar varsa) gerek hukuki düzlemde gerekse piyasa düzleminde dersini verecektir. Demem o ki bu kamusal boyut üstünde bilmem kaç trilyon sermayeyi kontrol eden Vehbi Koç'un, bilmem ne kadar siyasal gücü temsil eden Tansu Çiller'in ne kadar söz söyleme hakkı varsa; kendisinden verilen işi 'adam gibi yapmaktan' ve seçimden seçime oy kullanmaktan başka fazla birşey beklenmeyen temizlikçi Ahmet efendinin, overlokçu Fatma'nın da o kadar hakkı vardır. Bu alanlarda çalışan emekçiler/sendikalar şöyle diyebilirler: Kapitalistler ellerindeki sermaye ve mülke işaret ederek üretim sürecinin sigortası olduklarını, o süreçle ilgili tüm teknik ve stratejik kararların kendilerine ait olduğunu söyleyebilirler, bu konuda da söyleyecek sözümüz var ama bu konuya girmiyoruz, buyursunlar işlerine devam etsinler; ama eğer aynı zamanda toplum için üretimde buldukları iddiasındaysalar (ki öyledir) biz bu iddiayı gözden geçirmek istiyoruz; toplum biziz ve bizzat alınterimizle varetmiş bu üretim alanı ve ürünlerdeki toplumsal öğeyi, kamusal boyutu anlamak, tartışmak, birtakım kararlara varmak ve bunları uygulamak istiyoruz. Bu, şu ya da bu şekilde sermayedar ve mülk sahiplerine (ve onların 'seçkin' temsilci/yöneticilerine) terkedilmiş bir alanın, 'tamam, artık burayı kendim "işletmeye" karar verdim' diyerek geri alınmasıdır.

2. Bu ikili geri alma ya da geri alma talebi başarılı olmak istiyorsa, başına epeyce 'dert' almak zorundadır:

— Bilgi, bilim, teknoloji ve bunların kullanım biçimlerini sorun etme, kendine özgü insanı-kamusal ölçütlere vurma, onlara yol açan kültürel doku, değer ve mantıkları sorgulama,

— Böylece, emekçi sınıfların halen uzaklaş(tırıl)mış bulunduğu yönetim ve tasarım fonksiyonlarını geliştirme,

— Modern toplumun ve onun militan gücü işletme ve holdinglerin hiç sorun etmediği üretimin amacı, yapısı ve sonuçları gibi çeşitli olgular sorun etme,

— Toplumsal ve mesleki konumları gereği bilgi, bilim ve teknolojiyle daha içli-dışlı kesinlikle

eşit, aktif bir alışveriş (ki bu kesimlerin bir kısmı biz-zat ya emekçi sınıflar safına katılmış durumdadır, ya da içlerinde bir gönüllülük zemininde bu sınıflara yakın durmak isteyen önemlice bir kesim var; ilk akla gelenler her türden mühendisler, doktorlar, avukatlar, uzmanlar, vb.)

3. Hızla terkedilmekte olan bir alandır bu. En çarpıcı terkediş devlette gözleniyor; iktisat alanının efendileri (genel olarak burjuvazi) ve kurumlarıyla (genel olarak işletmeler) içiçe geçmişliği ne kadar ileri boyutlara varırsa varsın hemen hiçbir dönemde kamu-yu temsil etme, kamu yararını gözetme iddiasını bir yana bırakmamış olan devlet, meşruiyetinin ve varlığının en önemli dayanaklarından biri olan bu iddiayı şimdi bir yana bırakır görünmektedir. Bir aygıt olarak özerk olduğunu, 'kıvançta ve tasada bir' bir halkı temsil ettiğini, siyasal alanda son sözün kendisinden geçtiğini hala iddia edebilir ama cephe savaşını kaybetmiş, iktisat ideolojisine en hafif deyimle boyun eğmiştir. Ana motiflerinde (gelişme, ilerleme, verimlilik vs.) uzun zamandır aleni bir ittifak içinde olan siyaset ve iktisat, devlet ve serma-

ye, toplumun efendisi ve iktisadın efendisi aradaki tüm 'resmiyeti' bir yana bırakıp iktisadın evinde tek bir aile olmuş gibidir. Daha farklı bir hayat ihtimalini temsil eden sosyalist blokun çökmesiyle birlikte artık daha bir güvenle bahsedilen kapitalizmin ve iktisadın zaferi, ilk iş olarak 'kamu', 'kamusal yarar' gibi sözcükleri nerdeyse küfür hanesine yazmıştır. Halen yaşamakta olduğumuz özelleştirme 'hamle'-sinde iktisadi ölçütlerin dışında tek bir ölçüt bile bur-nunu gösterememektedir. Diğer tarafta, yani iktisadi mal/hizmet üretimi alanında ise üretilen mal/hizmetin nasılı, niçini, niteliği, miktarı vb. zaten 'doğası gereği' işletme ve holdinglerin araştırma merkezlerinde, laboratuvarlarında belirlenmektedir: Ölçütler 'doğası gereği' bilim, kâr ve piyasadır.

'Burda amme hizmeti mi veriyoruz kardeşim' şikayetinde dile gelen alaya, karşılıksızlık ve 'bedavalığı' enayilik olarak gören bu çıkar mantığına karşı 'Evet kardeşim amme hizmeti', 'şöyle, şu yönde, şu değerler ve araçlar üzerinde bir amme hizmeti' diyemez miyiz?

